



לנווט בים סוער

מודל והמלצות להתמודדות חינוכית
בעתות הסלמה ביחסי יהודים-ערבים



הקדמה

לאחרונה אנו חווים מציאות כואבת ואלימה עקב ההסלמה במצב הביטחון וערעור נוסף של מרקם היחסים בין יהודים וערבים, ישראלים ופלסטינים, בתוך ישראל ומחוץ לה. לנוכח מציאות קשה זו עולות שאלות מורכבות וחשובות ביחס להתנהלותנו כנשות ואנשי חינוך במרחב המקצועי ובכיתות הלימוד. מסמך זה נועד לסייע לצוותי החינוך להתמודד עם המצב הנפיץ במוסדות הלימוד, ולהצליח לנהל שיח מורכב ובונה בכיתות באופן המותאם לתחושות ולתגובות השונות של התלמידים והתלמידות. תפיסתנו המקצועית והערכית היא שגם בימים אלה אפשר למצוא את הדרך לחנך ליחסים מכבדים, סובלניים ושוויוניים בין יהודים וערבים בישראל.

כיצד משפיעה עלינו תקופת הסלמה מבחינה פסיכולוגית?

למצבי קונפליקט ואירועים אלימים נודעת השפעה רבה על האופן שבו בני אדם חווים, תופסים ומפרשים את היחסים בין הקבוצות המסוכסכות. המתחים השוררים בין הציבור הערבי לבין הציבור היהודי מחריפים. למשל, בתקופות של הסלמה במצב הביטחון גוברת נטייתנו לסווג את עצמנו ואת הזולת ל"אנחנו" (קבוצת פנים) ול"הם" (קבוצת חוץ). גובר גם הצורך שלנו לראות את הקבוצה שלנו באור חיובי ומוסרי ואת קבוצת החוץ כהומוגנית וכשלילית. לפיכך הזהויות הלאומיות מתחדדות מאוד: יהודים מזה וערבים מזה, והחיבור למטרות המשותפות ולזהות המשותפת מתרופף במידה רבה. יתר על כן, האמפתיה שלנו כלפי הקבוצה שמנגד פוחתת, והיכולת שלנו להזדהות עם אנשיה ולהבין את החוויה הרגשית שלהם, פוחתת אף היא. אנו נוטים להתמקד בנרטיב של הצד שלנו בלבד, לחוש שאנו הקורבן היחיד ושנעשה לנו עוול, ומתעוררים בנו רגשות שליליים כמו כעס, פחד ושנאה. מצב זה מפחית בדרך כלל את יכולתנו להקשיב לצד האחר, לעיתים אף מוביל לדה-לגיטימציה של חוויותיו, ובסופו של דבר מגביר גם את הנטייה להתנהגויות פוגעניות או אלימות כלפיו.

המדריך נכתב במרכז אקורד – פסיכולוגיה חברתית לשינוי חברתי, ארגון אקדמי-חברתי הממשיך לאוניברסיטה העברית. המרכז מקדם יחסים שוויוניים, סובלניים ומכבדים בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית, תוך יישום ידע מתחום הפסיכולוגיה החברתית הנוגע ליחסים בין קבוצות.



מה קורה לנו כמורות וכמורים?

בימים סוערים כאלה, אנו, אנשי ונשות חינוך, מתמודדים גם עם הקושי האישי שלנו להכיל את אירועי השעה וגם עם תפקידנו המורכב והמאתגר כצוותים העוסקים בהוראה ובחינוך. כפי שבזמן חירום בטיסה חשוב לדאוג קודם כל לאספקת החמצן שלנו כמבוגרים האחראים, גם כאן אפשר וצריך להקצות מקום לרגשותינו ולתחושותינו כדי שנוכל להציע תמיכה לתלמידות ולתלמידים. לשם כך, בטרם ניכנס לכיתות ובטרם נעסוק באירועי ההסלמה בכיתות, מוטב לערוך בירור בינינו לבין עצמנו ולשאול:

מהן תחושותיי ביחס למצב?

מהם הרגשות והתחושות המתעוררים בי בעת הזו? מהן עמדותיי ותפיסותיי ביחס להסלמה? מה מעורר בי איום או חשש – גם בחיי האישיים וגם כאיש או אשת חינוך?

מהי אספקת החמצן שלי?

מה עשוי לחזק אותי בתקופה קשה זו? מה עשוי לעורר בי תחושות של תקווה ושליטה אל מול הייאוש וחוסר האונים? מהם העוגנים המעניקים לי תמיכה במעגלים השונים – במעגל המשפחתי הקרוב, בבית הספר, ביישוב?

מהו המצפן הערכי שלי?

מהם הערכים שחשוב לי לקדם בהוראה? מדוע חשוב לי להיות מורה דווקא בתקופה הזו? אילו הזדמנויות חינוכיות מספק לי המצב הנוכחי?

מהו ארגז הכלים שלי?

מהן נקודות החוזק המקצועיות שלי כמורה העשויות לסייע לי כעת? מהם משאבי ההוראה הקיימים העשויים לעזור לי? האם יש בעלי תפקידים או פורום מקצועי כלשהו שיוכלו ללוות אותי ולסייע לי?



מה קורה לתלמידים ולתלמידות?

מכיוון שעיתות הסלמה עלולות להיות סוערות, מבלבלות ומורכבות להתמודדות מבחינה רגשית, מרכז אקורד מציע כאן מודל פסיכולוגי-חברתי שיעזור לנו להבין את תגובות התלמידות והתלמידים בעת הזו. ככולנו בשעת הסלמה, תלמידות ותלמידים נעים ברמה הפסיכולוגית על שני צירים - ציר התנהגות וציר תפיסות, ושניהם מצטלבים זה עם זה.

ציר התנהגות - מעורבות או הימנעות

כאשר התלמידות והתלמידים שרויים בעיצומה של הסלמה בין קבוצות, הם עשויים לנוע בין שני קצוות: לגלות מעורבות רבה בקונפליקט - כלומר, להתקרב למתרחש בו - או להימנע במידה רבה מהמתרחש - להתרחק ממנו.

התמודדות מכוונת-התקרבות משמעה נטייה למעורבות רבה בקונפליקט. דרך התמודדות זו באה לידי ביטוי בהתנהגויות ובתהליכים פסיכולוגיים החותרים לעיסוק מוגבר בבעיה מסוימת, לדוגמה: צפייה אינטנסיבית בסרטונים ברשתות הקשורים במצב ורצון ליזום שיחות בנושא לעיתים תכופות.

התמודדות מכוונת-הימנעות משמעה נטייה לריחוק רב מהמתרחש. דרך התמודדות זו באה לידי ביטוי בהתנהגויות ובתהליכים פסיכולוגיים החותרים להתרחקות מהבעיה או להימנעות ממנה, לדוגמה: עיסוק מוגבר בתחביבים או במשימות המרחיקים מהעיסוק בסוגיה, צורך להימנע מקבלת מידע חדש על האירועים או על המצב, קטיעת שיחות על המצב או נטישתן ועוד.

ציר התפיסות - יחס שלילי או חיובי לקבוצת החוץ

ציר התפיסות מציג מנעד של עמדות ורגשות המאפיינים את היחסים בין הקבוצות. הוא נע על רצף שבין חיובי לשלילי. למשל, תפיסה חיובית של הצד השני עשויה להתבטא בהנחה שלקבוצה שלי יש מכנה משותף עם הקבוצה שמנגד ולכן יש סיכוי לשיפור ביחסים. תפיסה שלילית עשויה להתבטא בהנחה שהקבוצה שמנגד רעה מיסודה, שהיא לא תשתנה לעולם, ולכן אין סיכוי שהיחסים ישתפרו. במילים אחרות, בקוטב החיובי נמצא אנשים הסבורים שההסלמה המתרחשת היא אירוע שאינו משקף את היחסים האמיתיים בין הקבוצות; לעומת זאת, בקוטב השלילי ניצבים אנשים הסבורים שההסלמה שמתרחשת ברגעים אלו משקפת נכוחה את מצב העימות היסודי בין שתי הקבוצות.



חשוב לציין: שני הצירים הם אכן צירים. מרבית התלמידים והתלמידות אינם ניצבים בקוטב כזה או אחר, אלא במקום כלשהו על הציר שבין שני הקטבים, הן ההתנהגותי והן התפיסתי.

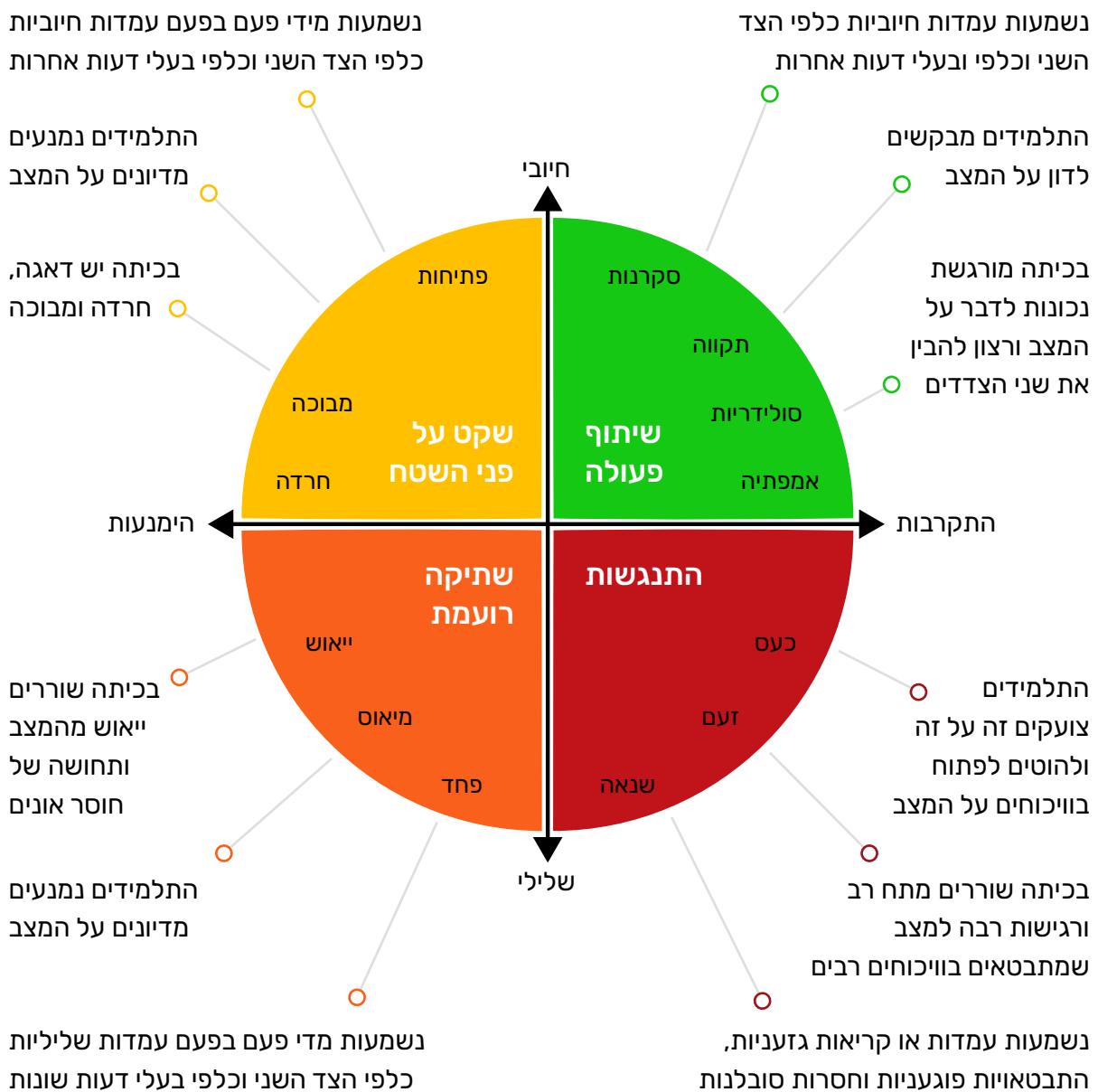
חשוב גם לציין כי אנשים נעים בהתמדה בין הצירים, הן בעיתות הסלמה והן בזמנים רגועים יותר.

איך נאבחן את המצב הקיים?

כלי האבחון המוצע כאן יאפשר לבדוק מהם הקולות והרגשות הדומיננטיים בכיתה ביחס למצב, ולהגדיר בהתאם לו את המטרות, את התכנים ואת הגבולות של שיחה חינוכית שתמצו לקיים בנושא. ההצטלבות בין שני הצירים יוצרת ארבעה רבעים, שכל אחד מהם מתאר דפוס אחר של התמודדות עם הקונפליקט: התנגשות, שתיקה רועמת, שקט על פני השטח ושיתוף פעולה. להלן נתאר בפירוט כל אחד מהדפוסים ואת המלצותינו ביחס אליהם.

בכל כיתה יש כמה וכמה קולות שונים, עמדות שונות ותלמידים ותלמידות המגיבים למצב בדרכם שלהם. נשים לב לקולות הדומיננטיים וכן לקולות השקטים בכיתה וננסה לאבחן את המצב בכיתה בהתאם להם.

נשאל את עצמנו: באיזה רבע ניצבת הכיתה?




מה קורה?

החברים והחברות בקבוצה נוטים להתערבות ישירה בהסלמה ובקונפליקט ולהתקרבות אליהם, ובאופן כללי דעותיהם ותחושותיהם כלפי הקבוצה שמנגד שליליות.



במצב כזה הכיתה רועשת ורוגשת. התלמידים והתלמידות נתונים בסערת רגשות ומביעים כעס ולעיתים אף שנאה כלפי הצד השני. הם תופסים את האחר כאשם במצב ותומכים בקווי מדיניות תוקפניים. לעיתים הם גם יהיו פעילים ברשתות החברתיות לצורך הפצת דברי גנאי נגד הקבוצה האחרת או אף ישתתפו בקטטות מילוליות וגופניות עם חבריה.

אם כן, מה אפשר לעשות?


 **המטרה החינוכית:** למתן את הסערה הרגשית ולמנוע התנהגות פוגענית ואלימה.

המלצות: עשו ואל תעשו

כללי אל עשו

-  אל תנסו לשנות עמדות כלפי הקבוצה שמנגד או לגבי הקונפליקט.
-  אל תקדישו זמן לשיחה על סוגיות פוליטיות ועל יחסי יהודים-ערבים מעבר להקשר של המצב הנוכחי.
-  אל תזדהו עם אחד הצדדים אלא הבהירו את הנורמות ועמדו "לצידן"; נסו לאכוף את הנורמות בתקיפות ובעקיבות ככל האפשר.

כללי עשו

-  בססו נורמות חברתיות ברורות המגנות התנהגויות פוגעניות ואלימות.
-  הגדירו כללי שיח בנושאים טעונים והדגימו אותם. כדאי לעגן את הנורמות בערכים מוסריים או דידיקטיים ("אנחנו לא מדברים כך ב..."; "זה אף פעם לא בסדר לדבר על אנשים בצורה כזו"), שלא יהיו קשורים לשמאל או לימין, ליהודים או לערבים.
-  סייעו בוויסות הרגשות השליליים והקפידו שיבוטאו בדרכים בונות יותר. ניתן לשאול ולכוון:
« מה אתם מרגישים? מה התחושה הפיזית שיש לכם (למשל בידיים, בבטן, בראש)? »
« מה אפשר לעשות במצב הזה - כווננו את הרגשות העזים לביטוי התנהגותי נורמטיבי (למשל פעולות תמיכה בפצועים ובנפגעים מהאירועים).


שתיקה רועמת

מה קורה?

חברי וחברות הקבוצה נוטים להימנע מעיסוק ישיר בקונפליקט, אך באופן כללי הם מחזיקים בדעות שליליות וברגשות שליליים לגבי הקבוצה שמנגד.


הדעות השליליות עשויות להופיע בצורות שונות ולכן לעורר רגשות שונים, בהם ייאוש ופחד. רגש נוסף שעלול להופיע הוא בוז כלפי הצד השני. במצב כזה הכיתה בדרך כלל נוטה להימנע מדיון ושיחה על הקונפליקט, אך מתחת לפני השטח יש תפיסות ועמדות שליליות ונוקשות.


אם כן, מה אפשר לעשות?

 **המטרה החינוכית:** למנוע הידרדרות להתנגשות ולקדם תפיסה מורכבת יותר של המצב.


המלצות: עשו ואל תעשו


כללי אל עשו


 אל תנסו לשנות את תפיסות האשמה, כלומר איזו קבוצה אשמה או אינה אשמה במצב הנוכחי.

 נסו להימנע ממידע המאיים על אמונות נוכחיות, למשל נקודות מבט מנוגדות או סותרות משל חברי הקבוצה. אמנם כדאי לעודד פתיחות וגמישות מחשבתית, אך יש לעשות זאת בעדינות רבה כדי שלא לעורר תגובת נגד.

כללי עשו

 העבירו מסרים המדגישים שהעת הנוכחית מאתגרת עבור כולם. הדגישו שחברי וחברות כל אחת מהקבוצות חיים במציאות שונה כרגע, ולכן מתקבל על הדעת שיהיו בעלי תגובות שונות לאירועים המתרחשים.

 נסו לחשוף את התלמידות והתלמידים למידע העשוי לצמצם תפיסות סטראוטיפיות ותפיסות הומוגניות של קבוצת החוץ – למשל, אל מול הנטייה לתפוס את כל חברי הצד השני כאלימים, המחישו קריאות להפסקת האלימות גם מן הצד השני.

 התרכזו בחוויה ובנרטיב האישי, עודדו שיתוף בתחושות, היו קשובים ונסו להגדיר במדויק מה התלמידות והתלמידים מרגישים.

שקט על פני השטח

מה קורה?

חברי וחברות הקבוצה נוטים להימנע מעיסוק ישיר בקונפליקט, אך באופן כללי הם מחזיקים בדעות נייטרליות או אף חיוביות לגבי הקבוצה שמנגד.




במצב כזה הכיתה או חלק גדול ממנה נמנעים מדיון על המצב מתוך תחושות של מבוכה, של ייאוש ואולי גם של חרדה. מתחת לפני השטח, כפי שאולי אפשר לראות בזמן שגרה, התפיסות אינן שליליות בהכרח ואולי התלמידים והתלמידות אף חשים רגשות חיוביים כלפי הצד השני. לעומת זאת, בזמני הסלמה גוברות המבוכה והחרדה, ולכן הכיתה עשויה להיקלע למצב אמביוולנטי, של חששות וריחוק מהנושא.

אם כן, מה אפשר לעשות?

 מטרה חיובית: להפחית את החששות ולעודד סקרנות והתעניינות במצב.

המלצות: עשו ואל תעשו

כללי אל עשו

-  אל תדחקו לשינוי דעות אלא התמקדו בחשיפה לנקודות מבט חדשות ומגוונות.
-  אל תדחקו לפעולה אקטיבית ביחס למצב (למשל מפגשי שיחות, השתתפות בהפגנות ובמחאות וכו').
-  אל תציגו מידע או נקודות מבט העלולות להיות מאיימות או מציפות מדי.

כללי עשו

-  הציגו דוגמאות של קשרי גומלין או של פעולות חיוביות משותפות בין הצדדים (קריאות משותפות להפסקת האלימות, יוזמות לדיאלוג על המצב).
-  חשפו את התלמידים והתלמידות לנקודות המבט השונות ביחס למצב גם בצד היהודי וגם בצד הערבי (באמצעות סרטונים, כתבות, רשתות חברתיות ועוד).
-  צרו מרחב גמיש ואוטונומי ללמידה המאפשר לתלמידים ולתלמידות לקבל מידע חדש ביחס למצב המעניין אותם והרלוונטי אליהם.
-  במידת האפשר, הציגו נתונים המשקפים את האופן המוטה שבו הצדדים תופסים זה את זה: כל צד חושב שהחברים והחברות בצד השני תומכים באלימות ומעוניינים לפגוע בו, הרבה יותר ביחס למציאות. למשל, אפשר להציג [מה ערבים ויהודים באמת חשבו על אירועי מאי 2021](#).


שיתוף פעולה

מה קורה?

חברי וחברות הקבוצה נוטים להתקרבות להסלמה ולקונפליקט ולהתערבות ישירה בהם, ובאופן כללי הם מחזיקים בדעות וברגשות חיוביים כלפי הקבוצה שמנגד. הם רוצים לחבור לקבוצה השנייה ולפתור יחדיו את הבעיה המשותפת.


במצב כזה נראה שהכיתה נכונה ומוכנה לדבר על המצב. למרות האירועים, ניכרת פתיחות ואולי אף רגשות חיוביים כלפי הצד השני, למשל אמפתיה וסולידריות. בעיתות הסלמה עלולות תחושות ועמדות מעין אלו להיפס כלא לגיטימיות וכמאיימות בעיני אנשים שונים. לפיכך התלמידות והתלמידים זקוקים לגיטימציה לתחושותיהם וכן לתמיכה ולעידוד בפעולות שתחושות אלו עשויות לעורר.

אם כן, מה אפשר לעשות?


 **המטרה החינוכית:** מתן לגיטימציה לעמדות ולפעולות אקטיביות של התנגדות להסלמה ותמיכה בהן.


המלצות: עשו ואל תעשו


כללי אל עשו

 אל תיצמדו רק לנושאים העשויים לספק דוגמאות להרמוניה או לשיתוף פעולה בין שתי הקבוצות אלא העלו גם נושאים שבהם ניכרים הבדלים, אי-שוויון או אי-הסכמה, ועודדו חשיבה ביקורתית על סוגיות אלו.

כללי עשו

 חזקו את התפיסות הסובלניות בקרב התלמידים והתלמידות באמצעות מתן לגיטימציה לעמדות ולפעולות המקדמות שיתופי פעולה וסולידריות גם בעיתות הסלמה. רצוי לעשות זאת באמצעות השמעת מסר ברור ובאמצעות דוגמאות מוחשיות של אנשים אחרים ותלמידים אחרים הפועלים כך. [ברשימה זו](#) מוצגות כמה דוגמאות ליוזמות כאלה. הנה דוגמה של ['צירה יהודית-ישראלית' וכתבה](#) עליה.

 נהלו שיחה עם התלמידים והתלמידות כדי לעורר חשיבה על התמודדות אקטיבית עם המצב ומודעות להבדלי הכוח בין הקבוצות (למשל, "מה אנחנו יכולים לעשות עכשיו?").

 חזקו רגשות חיוביים כמו תקווה, למשל, אמרו "נסו לדמיין איך ייראו החיים שלנו בארץ ביום שהיחסים בין יהודים לערבים יהיו טובים יותר" או שאלו "מה אנחנו יכולים לעשות עכשיו כדי שיום כזה יגיע?"

דברים שתמיד טוב לעשות בדיון כיתתי על סוגיות בווערות

« ספרו לעצמכם וגם לתלמידים ולתלמידות מה עומד לקרות בשיחה בכיתה ומה אינו עומד לקרות בה. כך תשרטטו גבולות רחבים מאוד של הלגיטימי והלא-לגיטימי בכיתה (למשל, "השיחה עלולה להציף הרבה רגשות שליליים וייתכן בהחלט שלא נסכים ונתווכח כאן. חשוב לזכור שאיננו מתכוונים לפתור את המצב ושבסופו של דבר אתם כיתה אחת. היושבים והיושבות לצידכם יהיו כאן גם מחר ואלה החברים והחברות שלכם לכיתה"). »

« אפשרו להביע התבטאויות או עמדות קשות לעיכול. כך ייווצר מרחב של שיח אותנטי, שבו יועלו ישירות המחשבות והרגשות השוררים בכיתה ויהיה אפשר להגיב בהתאם להם באמצעות התוכן והמסרים שנרצה להעביר ברמה החינוכית. »

« הקשיבו לקולות סמויים. בכל כיתה יש קולות דומיננטיים, אך חשוב מאוד להקשיב ולשים לב גם לקולות הנשמעים פחות ולהקצות להם מקום. מאחורי כל תלמיד שותק ותלמידה שממעטת להביע את דעתה יש עולם שלם של עמדות, של תחושות ושל רגשות וחשוב לשים לב גם אליהם. »

« בררו אם יש תלמיד או תלמידה הזקוקים לליווי. יש תלמידים ותלמידות הזקוקים לכך שניגש אליהם באופן יזום, נברר מה שלומם לנוכח השיחה ונמשיך לדבר איתם. »

« הזמינו להמשך שיחה. ככל פעילות במערכת החינוך, גם שיחה על האירועים הקשים של ימים אלו היא חלק מתהליך בשרשרת ארוכה של שיחות, של שיעורים ושל פעילויות. אפשר ורצוי לומר זאת לתלמידים ולהזמין להמשיך לשוחח על הדברים בינם לבין עצמם, עם מבוגרים אחרים ואיתנו. »

